

Петро Кулаковський

ПОСОЛЬСЬКИЙ ЗВИЧАЙ У СТОСУНКАХ МІЖ РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ ТА КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ (ПОЧАТОК XVII СТ.)

У статті на прикладі посольств Речі Посполитої, очолюваних королівським секретарем Лаврином Пісочинським (1601, 1602, 1603 рр.), простежується дипломатичний церемоніал та етикет, характерний для двору кримського хана. Встановлено, що обов'язок забезпечення іноземних посольств на території Кримського ханства покладалася на кримську дипломатію, але вона від цього обов'язку інколи ухилялася. Виявлені факти порушення дипломатичного протоколу з боку дипломатичної служби хана, проаналізовано вплив “братства” і дарів на стан відносин між Річчю Посполитою і Кримським ханством.

Ключові слова: посольство, Річ Посполита, Кримське ханство, дипломатичний протокол, дипломатичний етикет.

Петр Кулаковский. Посольский обычай в отношениях между Речью Посполитой и Крымским ханством (начало XVII в.)

В статье на примере посольств Речи Посполитой во главе с королевским секретарем Лаврином Писочинским (1601, 1602, 1603 гг.) анализируется дипломатический церемониал и этикет, свойственный двору крымского хана. Установлено, что обязательство обеспечения иностранных посольств на территории Крымского ханства возлагалось на крымскую дипломатию, но она от этого иногда уклонялась. Виявлені факти порушення дипломатического протокола со стороны дипломатической службы хана, проанализировано влияние “братства” и даров на состояние отношений между Речью Посполитой и Крымским ханством.

Ключевые слова: посольство, Речь Посполитая, Крымское ханство, дипломатический протокол, дипломатический этикет.

Petro Kulakovsky. The diplomatic tradition in the relations between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Crimean Khanate (Beginning 17th century)

The author traces the diplomatic ceremony and etiquette peculiar to the court of the Crimean Khan as exemplified by the Polish-Lithuanian Commonwealth embassies headed by the royal secretary Lavryn Pisochyns'kyi in 1601, 1602 and 1603. It has been proved that the Crimean Khanate was obliged to provide for the foreign embassies on its territory, but the Crimean diplomacy sometimes scuttled this obligation. Moreover, the facts of the violation of the diplomatic protocol by the Khan diplomatic service have been revealed. The influence of "brotherhood" and gifts on the relations between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Crimean Khanate has also been analyzed.

Key words: embassy, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Crimean Khanate, diplomatic protocol, diplomatic etiquette.

Стосунки Речі Посполитої з Кримським ханством мали важливе значення для збереження хисткого балансу сил у Східній Європі. З часу розпаду Золотої Орди і створення незалежного Кримського ханства в останній третині XV ст. під контроль останнього потрапило Північне Причорномор'я. Ханство відразу ж розпочало проводити агресивну зовнішню політику щодо своїх північних і північно-західних сусідів, зокрема Великого князівства Литовського, з 1569 р. Речі Посполитої, Московської держави. Граючи на протиріччях між цими країнами, Крим закріпив за собою своєрідний "контрольний пакет" – Литовсько-Польська чи Московська держава намагалися отримати його в союзники, оскільки це забезпечувало відносний спокій на своїх рубежах і скеровувало неминучі татарські напади на землі сусідньої держави. Кримське ханство, маючи за спиною потужного союзника – Османську імперію, ніколи не зв'язувало себе довготривалими союзами з кимсь одним із північних сусідів; натомість вдавалося до політики "маятника": з посиленням чи то Московської, чи то Польсько-Литовської держави кримська дипломатія докладала максимум зусиль для відновлення балансу. Ця роль Ханства, а також його залежність від Порти змушували політиків обох країн загравати з володарями півострова, погоджуватися на сплату упоминків – дарів, які традиційно щорічно доставлялися правителям Золотої Орди залежними від неї державами. Відтак дипломати обох країн конкурували між собою, намагаючись здобути прихильність кримського хана, пильно стежили за зовнішньополітичними акціями іншої сторони, намагалися підключити різні

фактори впливу на Бахчисарай, у випадку конфлікту між собою заручитися підтримкою, або хоча б військово-політичним нейтралітетом Криму.

Активність дипломатії і Польсько-Литовської, і Московської держави проявлялася хвилеподібно. Як тільки назрівало військово протистояння між ними (практично безперервне протягом всього XVI ст.), до Бахчисарая поспішали річпосполитські й московські дипломати, прекрасно розуміючи, що там, певною мірою, вирішуються результати цього протистояння.

Ситуація, що склалася у Причорномор'ї на початку XVII ст., як здавалося у Варшаві, створювала для Речі Посполитої шанс відвоювати (збройним і дипломатичним шляхами) свої позиції у цьому регіоні.

Визначальним фактором поступової зміни тут співвідношення сил виступало деяке ослаблення Османської імперії. У 1593 р. вибухнула затяжна війна з Австрією, що супроводжувалася антиосманськими повстаннями у Молдавії, Валахії, Сербії та Болгарії і примусила султана тримати майже всю свою армію у румелійських володіннях [6, 111]. Війна закінчилася лише у 1606 р. Основним результатом турецько-австрійського миру став факт призупинення османської експансії у Центральну Європу. Символічним свідченням зміни співвідношення сил стало визнання Рудольфа II Габсбурга "Римським імператором" – титулом, який раніше входив до титулатури султана [8, 423]. Велику роль у тому, що Австрії вдалося досягти позитивних результатів під час ведення переговорів у Сітватороку став факт ведення Османською імперією війни на два фронти. Перський шах Аббас I, реформувавши за допомогою англійців армію, у 1602 р. розпочав війну проти турків і протягом першого її етапу зайняв Азербайджан, Грузію та Месопотамію [20, 316]. Одночасно він проводив широкомасштабну дипломатичну акцію зі створення антиосманської європейської коаліції. Основними своїми союзниками Аббас I вважав Імперію Габсбургів, Московську державу і Грузію, але намагався залучити до коаліції також Португалію, Англію, Річ Посполиту та, очевидно, за порадою кримського царевича Шагіна Гірея запорозьких козаків [4, 52, 55; 2, 50–54, 1, 95–98]. Незважаючи на те, що задумана Аббасом I антиосманська коаліція так і не була створена, плани шаха постійно тримали у напрузі османський уряд і примушували його іти на поступки сусіднім дер-

жавам. Міжнародному послабленню Османської імперії сприяла також внутрішньополітична боротьба у країні, що вилилася у цілий ряд повстань, найпотужнішим з яких було повстання у Центральній Анатолії 1596–1604 рр. на чолі з Кара Язиджі [6, 112–114].

Іншою великою країною регіону, що на деякий час втратила можливості впливати на ситуацію у басейні Чорного моря, була Московська держава. Криза початку XVII ст., яка переросла внаслідок внутрішньополітичної боротьби та іноземного (польського і шведського) втручання у “Смуту”, значно обмежила можливості московської дипломатії. Фактично все царювання Бориса Годунова пройшло під знаком спроб дипломатичного спротиву Москви укладенню антимосковського польсько-татарського союзу, який, все-таки, хоч вже і після смерті Б. Годунова був укладений у 1607 р. [5, 45–49]. Кримські татари і османський уряд активно використовували “Смутний час” для зміцнення своїх позицій на Північному Кавказі, створюючи там опорну базу для можливого подальшого просування на Північ [7, 4]. Як не дивно, але Москва, справедливо вбачаючи у Речі Посполитій основного свого суперника у Східній Європі, намагалася перешкоджати навіть тим дипломатичним крокам свого західного сусіда, які були спрямовані на можливе укладення антитурецьких договорів. Так, московський уряд не пропустив через свою територію посла римського папи для налагодження контактів з Аббасом I, перешкодив і зворотнім контактам, чим змусив польську дипломатію вдатися до відправки у Персію торговельної місії вірменського купця Сефера Муратовича у 1602 р., перед якою ставалося таємне завдання – встановити дипломатичні стосунки з Аббасом I [3, 207].

На тлі послаблення цих країн чорноморського регіону, залучення союзників Османської імперії, у першу чергу Кримського ханства, до ведення військових дій проти її ворогів Річ Посполита потрапила у безперечно вигідну геополітичну ситуацію. Використовуючи цю ситуацію, польський король Сигізмунд III Ваза та правляча верхівка, що групувалася навколо коронного канцлера і гетьмана Яна Замойського, зосередили свої зовнішньополітичні зусилля на відновленні порушених османською експансією впливів у Дунайських князівствах, встановленні після цього статус-кво, закріпленого мирними договорами з Портою і Кримським ханством з метою забезпечення ти-

лів планованої широкомасштабної експансії на Московську державу. У 1595 р. Я. Замойському вдалося відновити польський протекторат над Молдовою шляхом зведення на трон молдавського господаря пропольськи налаштованого Яреми Могили [16, 208]. П'ятьма роками пізніше Я. Замойському у ході боротьби з валаським господарем Міхаєм Хоробрим вдалося ненадовго утвердити на волоському престолі брата Я. Могили Шимона [16, 218]. Безумовно польському уряду хотілося юридично оформити здобутки на Півдні, використовуючи ослаблене становище Османської імперії. Польська дипломатія планувала перетворити Дунайські князівства: Трансильванію, Валахію і Молдову – у своєрідну сферу безпеки між Річчю Посполитою та Портою [19, 148]. Потрібно погодитися з думкою польського історика Ольгерда Гурки, що війна з Османською імперією для Польсько-Литовської держави була з політичного погляду безсенсовною, а з військового – безперспективною [13, 6–33]. Туреччина теж не мала наміру на переломі XVI–XVII ст. розпочинати війну проти Речі Посполитої. Характерним щодо такої позиції Порти є факт затвердження турецьким урядом Я. Могили на молдовському господарстві і, навпаки, надзвичайно гостра негативна реакція папської курії на акцію Я. Замойського 1595 р., яка розглядала Молдову як потенційну сферу впливу держави Габсбургів [10, 85].

Тому у Варшаві провідну роль у реалізації зовнішньополітичних планів Речі Посполитої у басейні Чорного моря відвели дипломатії. Традиційно дипломатична служба організовувалася королівською канцелярією, на чолі якої перебував коронний канцлер. Досить часто саме з секретарів чи писарів цієї канцелярії призначалися послы до тієї чи іншої держави. При цьому враховувалися дипломатичний досвід, знання відповідних мов, наближеність до канцлера, інколи здатність посла за свої кошти частково спорядити посольство. На початку XVII ст. три місії до Криму (1601, 1602, 1603 рр.) здійснив королівський секретар Лаврин Пісочинський. Перебіг своїх легаций він досить детально занотував у своїй “Посольській книзі” – симбіозі щоденних записів та копій листів, які відправлялися королю, сенаторам та іншим впливовим урядникам Речі Посполитої. Саме записи Лаврина дають змогу реконструювати посольський звичай, якого дотримувалися річпосполитські дипломати та який панував у Бахчисараї.

Попри те, що дипломатичний протокол і етикет в ранньомодерну добу ще були далекі від свого оформлення, всі елементи і етапи дипломатичних переговорів вже достатньо точно регламентувалися. Як справедливо зазначив російський дослідник Л. Юзефович, порядок поведінки з іноземними дипломатами, церемоніал аудієнції, одяг придворних на прийомі, асортимент посуду на урочистому обіді – все, аж до кольору воску, до якого прикладалася печатка, підпорядковувалося певним правилам, зв'язаним з ідеологією влади і конкретною політичною ситуацією [9].

Метою цієї статті є простежити на основі “Посольської книги” Л. Пісочинського, яких дипломати дотримувалися правил, які засоби використовували для досягнення поставлених перед ними цілей, як забезпечувався їх прийом у Кримському ханстві, які елементи дипломатичного церемоніалу і етикету були характерні для цих прийомів.

Посольська документація. Центральне значення серед документів посольства (леґації) займала королівська інструкція, складена в канцелярії. Вона формулювала перед послом програму-максимум, яку необхідно було зреалізувати. Відступ у будь-який бік вважався небажаним. Яскравою ілюстрацією, що на це орієнтувався кожен посол, є пункт, записаний у “Повинностях посольських” Л. Пісочинського, складених ним напередодні здійснення леґацій до Криму: “Над доручення в посольстві нічого не робити, хіба щось дуже вигідне для свого пана, бо не може бути учень більший за свого вчителя” [15, 164; 18, 951].

До інструкції король додавав таємні накази, які, насамперед, полягали у зборі інформації. Члени дипломатичних посольств ніколи не гребували мистецтвом шпигунства. Вже в XVI ст. одна з провідних європейських дипломатій того часу послугувалася іронічним терміном *espion honorable* – почесний шпигун [9]. Пісочинський у програмному для себе документі зазначив: “В чужі справи і мови не вдаватися, які б не стосувалися посольства і користі пана, але приватно старатися знати всі секрети”. Далі королівський секретар формулює завдання, як досягти останнього: “При бажанні отримати якусь інформацію спочатку вдаватися до жартів, а потім підпоїти” [15, 164; 18, 951]. Реалізація поставленого завдання розпочалася ще до першого прибуття посольства до Криму. У середині травня 1601

р. Лаврин отримав відомість про виїзд до Речі Посполитої посла від хана Алі-Мурзи. Для розвідки його намірів посол надіслав назустріч свого тлумача Шахманцира. Останній підпоїв ханського посла і той відкрив йому ханські плани щодо походу в Угорщину [18, 253]. Іншим потенційним джерелом інформації Лаврин вважав послів іноземних держав, які могли одночасно з ним перебувати у Криму. Як виявилось, такі сподівання були марними, оскільки татари обмежували контакти посла навіть з царськими урядниками; про зустрічі з іноземними послами не могло бути й мови. Не виключав королівський секретар підкupu відповідних осіб з метою отримання важливих даних: “Своїх таємниць пильно стерегти, а чужих, тобі потрібних, тихо вивідуй і коштів на це не жалій, бо золота швайка камінь довбає, а все знати не зашкодить” [18, 952]. Інколи в отриманні бажаної інформації допомагало врахування психологічних факторів. Так, їдучи в друге посольство, Лаврин часто пробував розговорити старшого татарського посла Челебея, як його цар прийме без упоминків. Розмовляв з ним і по-приятельськи, і жартував, і підпоїв його. Безуспішно. Лише розгнівавши його, взяв можливу реакцію на такий приїзд. Челебей сказав: “Показуєте упоминки цареві, як м'ясо яструбові. Але будь певний, не випустять (тебе) з Орди до тих пір, доки цар не повернеться з Угорщини і доки не отримає упоминки” [18, 647].

Оскільки на політику Газі Гірея значний вплив мали чільні представники роду Гіреїв, то разом з інструкцією посол отримував листи до найвпливовіших Гіреїв та татарських урядників – хаметів. Поряд з фразами гречності, у них король, як правило, клопотав у сприянні досягнення мети посольства – укладення союзу.

Після того, як саме коронний гетьман і канцлер Ян Замойський добився підписання вигідного для Речі Посполитої договору з Кримом у 1595 р. під Цецорою, його вплив на цей вектор зовнішньої політики держави істотно зріс. Для прикладу, весною 1602 р. Газі гірей запрошував Замойського на свято обрізання свого сина. Гетьман відмовився, але через татарського посла Челебея надіслав ханові дари [18, 563]. Наслідком зростання авторитету гетьмана на бахчисарайському дворі стало право надання послу додаткової інструкції. Суттєвих розходжень між нею та королівською не було, хоча б тому, що Замойський як канцлер визначав основні постулати королівської

інструкції. Однак, гетьман резервував за собою право вмістити до своєї інструкції щось додаткове, що стосувалося поточної політичної ситуації. Так, на перше посольство Пісочинського Замойський уклав інструкцію, де піднімалося відсутнє у королівській інструкції питання про напад ногайців на територію Речі Посполитої [18, 248].

В окремих листах Я. Замойський і король Сигізмунд III зверталися до молдавського воєводи з проханням про надання добрих провідників. Король вручив послу також листи до білгородського і тегинського санджаків, щоб забезпечили переправу до Криму морським шляхом [18, 247].

Мова дипломатичних документів з Кримом не була усталеною. Для прикладу, мирний договір, підписаний Яном Замойським і Газі Гіреєм під Цецорою у 1595 р., був укладений у 2-х примірниках: татарський – “руськими літерами по сербськи, польський – по польськи” [17, 163]. Під час другого посольства Л. Пісочинського до Криму в червні 1602 р. посол привіз ханові текст договору і листи, писані арабською мовою, як вимагав кримський володар під час першого посольства [18, 759, 364].

Важливу роль у забезпеченні дипломатичних місій відігравала дипломатична пошта, що перевозилася спеціальними кур’єрами. Кур’єр до Криму в 1599 р. отримував зі скарбу 15 злотих [17, 169]. Була укладена спеціальна угода, яка визначала обов’язки молдавського господаря в забезпеченні дипломатичних стосунків Речі Посполитої з Портою і Кримом. Господар зобов’язувався забезпечувати проїзд по території своєї країни послів і гінців цих держав, пересилати в разі необхідності кореспонденцію дипломатичного характеру, використовуючи своїх слуг і дворян [17, 170]. В часи, коли в Яссах господарями були річпосполитські ставленики, вони навіть дотримувалися певного дипломатичного церемоніалу при прийомі послів з союзної держави. Так, Лаврин Пісочинський, наприкінці червня 1601 р. прибувши до Ясс, був удостоєний особливої уваги з боку господаря. Останній запросив посла на банкет. Слуги господаря привели послу осідланого коня, на якому він поїхав до замку в супроводі численних дворян і капучіїв. Біля резиденції господаря в ряд стояли гайдуки з рушницями, салютуючи Пісочинському [18, 253].

Згідно зі звичаєм, про прибуття великого посольства Речі Посполитої до Криму повідомляв хана спеціальний посланець.

Зазвичай, ним призначався королівський секретар, дворянин чи тлумач [17, 188]. Про перше посольство Л. Пісочинського дати знати в Бахчисараї мав тлумач Юзеф Шахманцирович. 3 травня 1601 р. він виїхав з Любліна, а 22 вже перебував у Білгороді. Прочекавши там три тижні можливості сісти на корабель і сприятливого вітру, Юзеф 14 червня дістався Бахчисараю [18, 249–250]. Крім того, що гонець виконував функцію передачі листів хану, він виступав важливим джерелом інформації про настрої на ханському дворі й внутрішньополітичну ситуацію в Криму.

Статус і склад посольства: Посли, що вживалися для стосунків зі країнами Сходу (Москвою, Туреччиною і Кримом), поділялися на великих і малих. Крім цього, ще існувала категорія посланців (гінців). Формально їх статус визначався королівською інструкцією. Але важливим був момент потрагання посла в країні, до якої він відбував з дипломатичною місією. В Стамбулі могли не вважати посла за великого, якщо він не належав до грона сенаторів чи магнатів. Враховувалося також величина дарів і пишність супроводу. У Бахчисараї, натоість, критерієм для невизнання посла великим ставав факт не привезення ним упоминків [17, 173, 178]. Тогочасні посольства і Речі Посполитої, і Криму мали тимчасовий характер – перебування їх у приймаючій країні визначалося фактом реалізації мети або ж відсутністю можливості її досягнення. Посольства Пісочинського до Криму були великими і попри велике незадоволення в Бахчисараї з огляду на не привезення упоминків, їх статус сумніву не піддавався.

Точних даних про склад першого і другого посольств Л. Пісочинського немає. Відомо, що в Козлові Лаврин отримав від татар 4 вози для переїзду до Бахчисараю. Оскільки кілька його слуг залишилися у Білгороді для охорони возів і речей, то слід гадати, що посольство до Білгорода розміщувалося на 5–6 підводах. Відтак, посольство складалося з 30–35 осіб. Лише тлумачів було щонайменше три – Кошай [18, 476], Юзеф Шахманцирович [18, 477; 11, 27 в. – 28], Шахманцир [18, 564]. Серед слуг посла були шляхтичі: Вацлав Пещинський, Томаш Хіліцький, Петро Красовський, які використовувалися Пісочинським як гінці до різних посадових і приватних осіб. Слуги нешляхетного походження, зокрема Ян Война чи Василь Грегорович [18, 860] обслуговували потреби членів посольства і транспорту.

Так, в січні 1603 р. один з таких слуг Пісочинського, що завідував транспортом, піднімаючи скриню з грошима, підірвався і відразу ж помер [18, 862]. Принагідно слід відзначити, що посольство королівського секретаря Флоріана Олешка, що перебувало в Криму в 1619–1621 рр. і мало перед собою ту ж мету, що й перші два посольства Л. Пісочинського, налічувало 35 осіб [12, 67 v. – 68].

Традиційно маршрут посольства до Криму пролягав через Молдову, інколи з заїздом до столиці цієї держави – Ясс, де очікували на дозволи тегинського і білгородського санджаків на проїзд через ці турецькі провінції, з Білгорода (Акерману) морем переправлялося до Козлова, далі до – Бахчисараю. Посольство у дорозі перебувало два-три місяці. Так, під час першого посольства Л. Пісочинський виїхав з Варшави 14 квітня 1601 р., а прибув до Бахчисарая 21 липня. Щоправда десять днів посол провів у Замості, де отримав інструкцію і поради від Я. Замойського, ще тиждень пробув у своїй родинній маєтності на Волині – Куневі, де полагоджував родинні справи та очікував на розвідувальну інформацію з Корсуня і Білої Церкви про дії татар на чолі з Шеламет Гіреєм, що стаціонувалися біля Дніпра [18, 249, 253; 14, 806]. Обов'язково посольство проїздило через Кам'янець. Далі, долаючи переправу біля Хотина через Дністер, рухалось лівим берегом Пруту через Лопушани, Степанівці, біля Цецори переправлялося через Прут і діставалося Ясс [18, 857]. В Яссах посольство чекала тривала зупинка – інколи понад 10 днів. Це зумовлювалося необхідністю отримати дозволи на проїзд до Білгороду. Напрямок руху з Білгороду залежав від того, де перебував хан. Якщо він знаходився у Бахчисараї, то посли чекали, коли їх посадять на попутний корабель і відправлять до Козлова. Звідти два-три дні дороги і посольство досягало кінцевої мети – Бахчисараю [18, 359]. Втім, хан не завжди перебував у столиці. Для прикладу, під час посольства до Криму королівського секретаря Флоріана Олешка у жовтні 1619 р. хан перебував у ставці під Перекопом. Як наслідок, Ф. Олешко відправився з Білгорода через Овідове озеро (Дністровський лиман) і далі морем до Очакова. Переправившись через Дніпро, посольство взяло курс на Перекоп, поблизу якого в селі Дзямурзи розташувалося, готуючись до прийому в хана [12, 67 v.]. Найбільш звиклим напрямом повернення посольств Речі Посполитої з Криму був також шлях через Біл-

город, Молдову і Кам'янець. Але згадане посольство Ф. Олешка, що повернулося до Варшави через два роки після початку легації (у жовтні 1621 р.), рухалося понад Дніпром. З Акмечеті, південніше Перекопу, посольство через Дикі поля лівого берега Дніпра дісталось Запоріжжя, урочища Карайтебен. Згодом посольство переправило на правий берег Дніпра і направилось на Боровицю і Чигирин [12, 67 v. – 68].

Забезпечення перебування послів у Криму покладалося на господарів. Так, 22 липня 1601 р., на другий день після того, як посольство Л. Пісочинського було розміщене у черкеському селі Шуюрташі, за милію від Бахчисараю, до посла прибув капучій Хусейн Ага і доставив стацію. До її складу входило: 1 віл, 10 овець, 400 хлібин, 10 шротів в'яленої риби, фаска оливков, пів бочечки вина. Останнього половину випили татари, ймовірно, приставлені як охорона до посольства. Друга половина швидко перетворилася на оцет, що свідчить про його низьку якість [18, 359]. Не виключено також, що члени посольства побоювалися пити татарське вино з огляду на можливість витоку інформації під час сп'яніння. Розмір стації був визначений на 10 днів. 2 серпня вже інший татарський сановник Ахмет Ага через свого слугу доставив Пісочинському 1 вола, 200 хлібин, 5 шротів в'яленої риби, 2 плацки ікри, 3 жбани малмазії [18, 360]. Скорочення раціону відбулося, напевно, під впливом факту не привезення послом упоминків, що викликало велике незадоволення хана і його урядників. Пізніше, 10 жовтня, коли Пісочинський з посольством вертався до Речі Посполитої, у Білгороді до Лаврина прибув ханський посол Алі Мурза і, маючи на увазі відсутність упоминків, сказав королівському послу, що такі королівські посли гідні хіба що стинання голови чи вбиття на палю. Більше того, Алі Мурза зауважив, що якби він посла в Орді застав, то віддав би до суворого ув'язнення [18, 472]. Це виглядало цілком реальним, оскільки на Сході, в тому числі й Криму, засада недоторканності послів не була ретельно дотримувана [17, 189]. Щоправда, Л. Пісочинський переконував себе в протилежному: “Пам'ятай про страх, гнів від чужого пана, показуйся статечним, бо посол скрізь прихід і відхід вільний має, навіть якби приїхав з відмовою і голим мечем (тобто звісткою про оголошення війни). Як біля Грюнвальду прусський магістр королю Ягайлу два мечі голі надіслав або посол Баторія Лопатинський Івану Грозному голу шаблю привіз, а вони неушко-

джені відпущені. Немає прикладів, щоб турецький імператор чи татарський цар інакше чинили” [18, 953].

Погрози, певною мірою, справдилися під час наступного посольства Лаврина до Орди. 21 травня 1602 р. він прибув до Козлова. Татарський посол Челебей, разом з яким Пісочинський їхав з Речі Посполитої, без будь-якого попередження покинув його і помчав до хана. Тиждень посольство перебувало в Козлові, не знаючи до яких дій вдатися. Зрештою 26 травня Лаврин прибув до невеличкого сільця Ташартиган. Татари надали послам 11 верхових коней і 4 вози з волами для речей і слуг. Харчуванням послів в дорозі татари переймалися мало. Зокрема, після першого дня переїзду члени посольства отримали барана на вечерю [18, 658]. Продукти з великими труднощами вдавалося купити у місцевого населення. Так само, коли 5 червня Лаврину дозволено було їхати у Бахчисарай до хана, підводи він наймав за кошти посольства [18, 659]. Згодом, наприкінці липня 1602 р., вже будучи в Яссах, Пісочинський писав до короного підскарбія Яна Фірлея, що підвід, як був звичай, йому в Криму не давали, мусив дорого переплачувати, купував також продукти, лише воду отримуючи. Крім цього, заборонено було всім під загрозою кари “горла”, щоб ніхто у нього не бував, не радився (засідав) [18, 765].

Напевно, це був непоодиноким випадок, коли посол фінансував перебування посольства у Криму. Так, на початку жовтня 1601 р. до Пісочинського прибули три купці з Кафи, які пред’явили йому розписки Мартина Бронеvського, посла до Криму в 1584 р., про позику в них 3600 талерів і 300 червоних злотих. Лаврин відмовився повертати купцям позичені його попередником гроші (зрештою, він стільки й не мав), аргументуючи, що Бронеvський брав їх на особисті потреби [18, 471]. Платити мусив за продукти і транспорт і Ф. Олешко під час свого посольства 1619–1621 рр. [12, 67 v.].

Натомість, у Речі Посполитій намагалися дотримуватися європейських принципів дипломатії, забезпечуючи татарських послів практично всім необхідним. Зокрема, на утримання членів татарського посольства на чолі з Джан Ахмет Челебей протягом 6 тижнів на початку 1602 р. з королівського скарбу платили так звану “улафу”. Вона становила щоденно: для головного ханського гінця 4 злотих 15 грошів, для гінця від калги царевича 2 злоті 10 грошів. А ціла компанія гінців нарахову-

вала 19 осіб. Крім цього, як зазвичай, були дані їм дари у формі одягу і в готівці [18, 556]. Всього супровід Челебея складався з більше, ніж 30 осіб, не лічачи слуг, яких мало бути, принаймні, не менше. За татарським звичаєм, коли хан відсилав свого посла до короля, їхали разом з ним послы членів родини Гірейв, всіх ординських сановників, князів і хаметів. Цього разу татарське посольство пробуло у Вільні 2 місяці [18, 557]. Після значних витрат, понесених скарбом, Сигізмунд III вважав за необхідне до своєї інструкції Л. Пісочинському на чергову легачію в лютому 1602 р. додати доручення добиватися скорочення чисельності татарського посольства, що надсилалося з Бахчисараю до Речі Посполитої. Король жадав, щоб їздили лише згідно зі списком від царя, царевичів, їх дружин і доньок, хаметів, мурз, караджійв. Бували такі представники, зауважував король, яких “на світі не існує”, а щодо хаметів підкреслив – “жодного певного немає до послуги чи зичливості, а до грошей і упоминків є їх сила” [18, 561].

Забезпечувалося за рахунок приймаючої сторони і пересування татарських дипломатичних місій у Речі Посполитій. Коли у відповідь на пропозиції, привезені Лаврином, до короля були відправлені послами два черкеси, що мали сповістити про посольство на чолі з Челебейм, Л. Пісочинський видав універсал до урядників замків, міст і маєтностей з проханням і нагадуванням про обов’язок надання посланням гінців, провідників, стацій, підвід, коней під сани чи вози [18, 477].

Попри завдання щодо скорочення чисельності татарських посольств, посольство, яке прибуло Кракова в середині серпня і перебувало аж до початку жовтня 1602 р., складалося з цілої громади татар. 16 серпня вони отримали на день 6 баранів, 4 гуски, горілки вартістю в 1 злотий, бочку пива вартістю в 1 злотий 20 грошів, 10 краківських корців вівса і віз сіна. Загальна вартість стації склала 11 злотих 12 грошів. Надалі їх забезпечення коштувало близько 15 злотих щоденно, не враховуючи коштів, що виділялися приставам, тлумачу і гінцю воєводи з Ясс [18, 852]. 1 жовтня у них відбулася прощальна аудієнція у короля. І знову їм виділили улафу на два тижні дороги. Понад це члени посольства отримали подарунки – одяг й гроші. Зокрема, глава посольства отримав 120 злотих. Видав також король для татарських послів і так званий “пашпорт” на пропуск послів до Молдови. Згідно з цим документом, послы мали віль-

ний проїзд, король зобов'язував надавати їм господи, заборонялося побирати з них мита і податки [18, 853].

Локація: послів і членів їх посольств поселяли так, щоб вони не могли розвідати ступінь обороноздатності важливих пунктів. Для прикладу, Джан Ахмет Челебея, який разом з Пісочинським наприкінці жовтня 1601 р. прибув до Кам'янця, поселили у селі Дольок, належному до Кам'янецького староства, а не в самому Кам'янці. Там само поселили волоського гінця від Яреми Могили [18, 477]. На місце розташування посольства впливала також санітарна ситуація в державі, яку він представляв, чи в державах, через які він проїздив. Зокрема, в додатку до універсалу, виданого Л. Пісочинським у Кам'янці для урядників на шляху руху Джан Ахмет Челебея, королівський секретар зауважив, що татарський посол їде з “доброго повітря”. Уточнення було незайвим, зважаючи на поширення в деяких місцях Криму якоїсь зарази [18, 477]. І якщо татарським послам дозволялося мешкати в столичних містах Кракові і Вільні, то це мало місце з огляду на їх віддаленість від південно-східних кордонів Речі Посполитої.

Татари цього собі дозволити не могли і всіляко намагалися обмежити доступ членів посольства Речі Посполитої до огляду столиці та інших важливих пунктів держави. Під час першої легації Л. Пісочинського та членів його посольства поселили у черкеському селі Шуюрташ, розташованому за милю від Бахчисарая [18, 359]. Під час другої легації – посольство Речі Посполитої розташували у маленькому селі Ташарлиган, за милю від Акмечеті. Коли послові дозволили прибути до Бахчисарая, то йому відвели якесь приміщення за містом, поряд з татарським цвинтарем [18, 658–659].

Дипломатичний прийом. Прийом у хана під час першого посольства Л. Пісочинського мав місце 23 серпня 1601 р. Прийом відбувся у замочку в Бахчисарай, де знаходилися покої царя. Посла запросили до кімнати, прикрашеної килимами. Біля входу в кімнату лежав великий килим, а поруч знаходився фонтан. Хан сидів біля стіни по-східному. Був одягнений у довгий коричневий атласний жупан, підперезаний червоним шовковим поясом. На голові мав соболину шапку. Поруч з ханом лежала шабля, прикрашена золотом і коштовними каменями, та булава – позолочений буздіган. В кімнаті, крім царя, були присутні лише три особи: Ахмет Ага, підскарбій Абдул Азіз Челебей і

Джан Ахмет Челебей – експерт з кримсько-річпосполитських стосунків. До кімнати з членів посольства допустили лише посла і тлумача. Посол, увійшовши, вклонився по-польськи, а потім опустився на праве коліно, висунувши вперед праве плече, на яке цар поклав руку. Те ж саме повторив і тлумач. Посол намагався добитися від царя дозволу, щоб посольство відбутися не стоячи на колінах, але йому це не дозволено. Хан поцікавився здоров'ям короля, після чого Пісочинський передав через Ахмет Агу йому лист від короля. За дозволом царя послу надано слово, а лист він обіцяв прочитати згодом. По закінченню мови посла, цар поцікавився здоров'ям посла. У відповідь посол бажав здоров'я цареві й подарував йому позолочену іспанську рушницю. Коли ж посол з тлумачем виходили з кімнати Ахмет Ага одягнув на посла строкате плаття з турецької позолоченої парчі, а на тлумача – строкате плаття з турецької посрібленої парчі. При виході Ахмет Ага і Абдул Азіз Челебей нагадали послу про звичай давати ханським урядникам дари. Пісочинський, хоч і вважав, що такого звичаю немає, подарував їм по срібній чарці. Натомість, послу дозволено відвідати православу церкву в селі Салачик [18, 363–365].

Ще одна зустріч (вже прощальна) з ханом відбулася в Козлові 20 вересня 1601 р. Прийом мав місце в наметі. Цар був одягнений, як і першого разу. Шабля і сагайдак висіли поруч на стіні. Під час розмови всі спроби посла добитися відповіді царя щодо пропонованого союзу відводилися фразою про те, що цар вишле своє посольство до короля. Цього разу, крім посла й тлумача, на місце проведення переговорів допустили одного слугу посла. Коли посол попрощався з ханом, йому на плечі накинули строкате плаття з турецької посрібленої парчі; тлумач отримав жовту кутню (плетену накидку), слуга посла – коричневу кутню. Не обійшлося без дарів присутнім татарським сановникам – Л. Пісочинський кожному з них дав по парі левків [18, 470–471].

Третю аудієнцію відбув Л. Пісочинський під час другого свого посольства 30 червня 1602 р. Того дня до Лаврина прибули два п'ятигорці Бій Тимур і Кан Тимур з наказом, щоб йшов до царя. Обидва були християнами, оскільки мусульманам звичай забороняв супроводжувати посла християнської держави. Ця зустріч відбулася в Козлові, але цього разу цар приймав Лаврина не в наметі, а в будинку, де став на постій. Вбран-

ня царя, очевидно, не змінилося, бо посол не вважав за потрібне його описати. Після привітання посла від імені короля переговори велися у формі суперечки між послом і царем. Посол говорив про відмінності між текстами союзного договору, запропонованими сторонами; цар – про відсутність упоминків, порушення миру козаками і необґрунтовану вимогу кордону по узбережжю Чорного моря. Зрештою дискусія досягла точки кипіння: цар заявив, що не хоче ніякого договору, жодних упоминків. “Хочете воювати з нами, – наголосив Газі Гірей, – змовляйтесь з іншими християнами, як вже з Москвою домовилися”. Пісочинський, розуміючи безнадійність ситуації, промовив, що король його послав до царя з дружбою, а з такою відповіддю неприязною хай цар пошле до короля свого слугу, а його відпустить до Речі Посполитої. Цар, порадившись з мурзами, покликав до себе християнина Якуба Кантимира і сказав, що він поїде з Лаврином і повезе їх варіант союзного договору. Після повернення царя з війни може король надіслати послів, якщо хоче укласти союз. Посол подарував царю срібну чашу, цар послові – строкату сукенку [18, 757–760].

Лаврин з Ахмет Агою, маршалком ханського двору, уклали лист до короля, де мало бути зазначено, що до досягнення союзу, ворожих дій сторони робити не будуть. Але Лаврин був непевний, чи саме такий зміст того листа (*doczesnego przymierza*), бо той лист повіз Кантимир, а йому не показав [18, 761].

Згодом, вже з Ясс наприкінці липня 1602 р., Пісочинський у листі до Яна Фірлея визначив загальну атмосферу цього дипломатичного прийому: “Цар своїми поганськими устами закидав у нещирості королю його милості, помазану божому, а мене, слугу його, майже з болотом змішав...” [18, 765].

Порушення дипломатичного протоколу. Щодо початку XVII ст. навряд чи можна говорити про усталений дипломатичний протокол, особливо в країнах Сходу, зокрема в Криму. Під час першого посольства Л. Пісочинського порушення з боку приймаючої сторони слід вважати відносно незначними. Зокрема, до них слід віднести постійні переривання царем мови посла, на що останній реагував, як на порушення “права народів”. І Газі Гірей, принаймні, погоджувався не перебувати посла.

Атмосфера прийняття другого посольства Пісочинського різко відрізнялася від того, що мало місце попереднього разу.

Після того, як посольство Пісочинського розташувалося в Таширтігані, 2 червня 1602 р. туди прибув ханський слуга Ахмет Ага і наказав тлумачу Шахманциру їхати до царя, щоб той пояснив з якою метою прибуло посольство. Лаврин відреагував негайно – заборонив тлумачу цю поїздку і наказав написати листа з поясненням, що не годиться так чинити, порушуючи давній звичай, спершу треба вислухати посла [18, 658].

Погрози дипломатичним представникам інших держав у кримській дипломатії того часу не були якимось винятковим явищем. Коли московський посол у червні 1602 р. отримавши текст договору, відправив його назад хану з огляду на те, що там не повністю був зазначений титул московського царя, то хан обурився і сказав: “Якщо на те не пристаєш, то їдь ні з чим, або ж на кінець вигнати з своєї землі накажу, або на галери відправити, не минеться вам безслідно Казань і Астрахань, що дармо посіли” [18, 757].

Не уник своєї порції погроз і Л. Пісочинський. Під час прийому 30 червня 1602 р. цар неодноразово переривав посла, висловлюючи обурення відсутністю упоминків, нападами козаків, претензіями на кордон по берегу Чорного моря. “Не знаю – резюмував цар – для чого з такими неправдивими посольствами до нас їдете. Таким послам носи і вуха обрізають”. Обурився цар і на тлумача Шахманцира: “Ти мусульманин, а побоюючись гяурів не хочеш моїх слів послові тлумачити”. І викликав свого тлумача, який його слова послові ще раз переказав. Великий посол наголосив, що цар у даному випадку, особливо перебуваючи його, порушує право народів. “Було тієї трагедії – записав Лаврин – на дві години, що лише вимовлю до нього, а тлумач почне перекладати, то сам цар в мову увірветься, а та орда, що стояла навколо, на зразок пісного співання, всі крикнуть на мене: мовчи, мовчи, нехай цар сам мовить [18, 758–759]. Доходило навіть до провокаційних заяв з боку Газі Гірея. “Повідайте пану своєму – зауважив насамкінець цар – нехай чинить, що хоче і з іншими християнами на нас змовлятися, як то вже явно учинив з московським, мене найде за якого захоче, а мені вже більше не зможе завадити з імператором турецьким. А то й тепер вже з людьми своїми є на коні, куди мене Бог поверне, і вваляться татари мої в землі ваші і по одній вівці візьмуть, однак визнаєте, стільки для Вас ці упоминки коштувати будуть” [18, 760].

Яку функцію виконувала тут “дипломатія погроз”? Здається – попереджувальну. Вихід в похід на Угорщину (зовсім не проти Речі Посполитої) створював для хана можливість повернутися з походу через територію Польсько-Литовської держави і самому взяти упоминки, так як траплялося і в часи Золотої Орди і неодноразово в XVI ст. Таку можливість вважав реальною і Л. Пісочинський. Тому “дипломатія погроз” мала на меті змусити річпосполитську сторону погодитися на кримський варіант союзного договору.

Вплив на переговори зовнішніх чинників. Коли Пісочинський прибув до Криму вдруге, вдруге не доставив упоминки і привіз незгоду на татарський варіант договору, хан відіслав до Константинополя Джан Тимур Агу, щоб той отримав там інструкцію на переговори. Той, прибувши наприкінці червня 1602 р. і зійшовши з корабля, через три години помер. Встиг лише передати царю листи. Пісочинський був переконаний, що настанови на переговори посланець мав передати усно, але не встиг. Лаврин вважав це подарунком долі: нічого доброго від тих настанов він не чекав [18, 757].

Порта, як завжди, мала свою креатуру в Ханстві, яку використовувала для тиску на Газі Гірея. Тоді Стамбул ставив на двоюрідного брата хана Ахмет Агу, маршалка ханського двору. Всі його чільні прихильники і дворяни отримували улафу – дари з казни турецького султана. Ахмет Ага тримав навіть з дозволу султана замочок Інкерман неподалік від Балаклави. Пісочинський, аналізуючи зібрану ним інформацію, не виключав відсторонення царя від влади і тоді Газі Гірею, на думку посла, шлях або в Річ Посполиту, або в Москву [18, 847]. Відтак посол вважав, що втручання Порти у внутрішні справи Криму могло бути використане на користь Речі Посполитої.

Л. Пісочинський під час другого посольства відзначив хистку позицію молдавського господаря Яреми Могили – ставлення, як вже зазначалося, Речі Посполитої. Коли королівський секретар перебував у Криму, Я. Могила надіслав до хана свого посла Трифона Постельника з дарами – кількома фасками талерів і кареткою з шістьма витісненими візниками. Метою цього посольства було залучення хана на допомогу його брата Шимону Могили, який в результаті повстання й підтримки його державою Габсбургів був замінений на волоському господарстві на Раду Щербана Бесараба. Я. Могила звертався за

допомогою і до Речі Посполитої, але остання прямо не хотіла конфліктувати з державою Габсбургів. Власних збройних сил Молдови, сконцентрованих у Яссах, для зміни ситуації у Валахії явно бракувало. Я. Могила при цьому готовий був сприяти ханові у вторгненні у польсько-литовські землі. Той же Трифон, за відомостями, отриманими Пісочинським, доповів ханові, що кордони Речі Посполитої порожні, бо прикордонні частини пішли до Лівонії [18, 767].

Вже традиційно зашкодити укладенню союзного договору між Річчю Посполитою і Кримським ханством намагалася московська дипломатія. Одночасно з Лаврином у 1602 р. перебував у Криму посол від московського царя Григорій Костянтинович Волконський. На відміну від Пісочинського, він упоминки привіз і московськими грошима цар у Козлові розрахувався зі своїм двором за службу. Московці схилили царя саме до союзу з ними. Ця акція надала динаміки московсько-кримським стосункам. До Москви з місією укладення нового договору відбув один з чільних кримських дипломатів Джан Ахмет Челебей [18, 846].

Таким чином, якщо загальна політична ситуація в Причорномор’ї для Речі Посполитої складалася позитивно, то дипломати сусідніх держав протягом 1602 р. працювали не на користь цього статус-кво. З огляду на це Пісочинський опинився в Криму в ізоляції; навіть посол дружньої, здавалося б, Молдови снував плани, які ставали на перешкоді укладення бажаного союзного договору.

“Братство”. Кримський правитель, що претендував на політичну спадщину Золотої Орди, висхідно трактувався як більш вищий монарх. Дари, що везлися послами до Бахчисараю, мали знівелювати цю нерівність, наголосити на принципі “братства”, тобто відсутності будь-якої залежності від хана. Така ситуація була характерна і для Речі Посполитої, і для Московської держави [9]. Ситуація для Польсько-Литовської держави ускладнювалася фактом згасання династії Ягеллонів і трьома достатньо довгими міжкоролів’ями аж до вступу на престол династії Ваза, спорідненої з попередньою через Катерину Ягеллонку – матір Сигізмунда III. Та, власне, й представники династії Ваза в Бахчисараї трактувалися зверхньо, оскільки були монархами виборними, що на Сході ототожнювалося зі слабкістю центральної влади. Лише з огляду на політичну кон’юнктуру, наприклад, необхідність військово-політичного союзу проти тре-

тьої країни, чи під тиском Порти ставлення до королів Речі Посполитої у Криму могло поліпшуватися до “братського”. Під час прощальної аудієнції Л. Пісочинського у вересні 1601 р. Газі Гірей передавав Сигізмунду III поклон і зичливу приязнь як “брату” [18, 469]. Здавалося б, коли Газі Гірей відправляв лист з пропозицією тимчасового союзу Сигізмунду III в середині 1602 р. підстав для вияву “братства” з його боку не було – і роздратований тон, і претензії, висловлені Пісочинському, про це свідчили. Але планований похід на Угорщину спонукав до гамування незадоволення і в листі цар один раз назвав короля “братом нашим”. На противагу цьому, в іншому листі, адресованому Сигізмундові III, Газі Гірей наголошував: “А якщо б і зараз які причини пред’являючи, нам упоминків своїх не послали і дніпрових козаків не стримали, тоді нас винуватити не можете” [18, 851].

Так само ця ж кон’юнктура різко міняла інтонацію ставлення річпосполитської сторони до кримського царя. На недипломатичному рівні навіть дипломати могли дозволити собі зневажливі визначення щодо його особи. Після повної невдачі другого посольства до Криму, Пісочинський, перебуваючи під Тербовлею, в одному з листів писав, що королю потрібно остерігатися, “оскільки тут справа є з хитрим хлопом, поганином, але прудким войовником” [18, 846].

“Братство” як елемент дипломатичного етикету під час переговорів і в дипломатичному листуванні виступало своєрідним індикатором повноти суверенітету монархів, що як сторони брали участь у дипломатичних стосунках. Для річпосполитсько-кримських стосунків існували два чинники, що корегували оцінку суверенітету протилежної сторони. Для короля Речі Посполитої це була васальна залежність хана від Порти, але під впливом вишуканої моделі західноєвропейської дипломатії, у першу чергу папської і французької, монархи з династії Ваза не схильні були нагадувати про це кримському цареві й зайвий раз таким чином дратувати. Для кримського царя це була наявність/відсутність дарів (упоминків). Принцип “немає дарів – немає братства” кримська дипломатія застосовувала і щодо Московської держави. Однак, як показують вищенаведені приклади з 1602 р., хан міг дипломатично заспокоювати свого партнера – короля Речі Посполитої – залученням цього поняття до дипломатичних документів з огляду на зовнішньополітичну кон’юнктуру. Інакше кажучи, часи, коли

хани користувалися поняттям “братство” на свій “золотоординський розсуд” минули.

Три легації Л. Пісочинського, невдалі зважаючи на недосагнення поставленої мети, прекрасно ілюструють завдяки наявності нотаток посла певний етап розвитку посольського звичаю у стосунках між Річчю Посполитою і Кримським ханством. Дві дипломатії різних традицій (західної і східної) намагалися виробити прийнятний для обох сторін церемоніал і етикет. Річпосполитська сторона робила спроби позбавитись принизливих для неї звичаїв під час прийому на ханському дворі, наприклад ведення послом переговорів, стоячи на колінах. Так само Варшава пропонувала Бахчисараю скоротити чисельність своїх посольств до Речі Посполитої, виключивши з їх складу осіб, що прибували виключно для отримання дарів. Неприйнятним для річпосполитської дипломатії було незабезпечення Кримом посольств продовольством і транспортом: неприйнятним, але часу від часу звичним. Кримська дипломатія, що опиралася на східні принципи, вважала за доцільне у разі невиконання іншою стороною певних обіцянок, передбачених попередніми договорами чи дипломатичним звичаєм, порушувати загальноприйняті правила забезпечення перебування іноземних посольств на своїй території – з європейської точки зору “право народів”. Непередбачуваність кримського дипломатичного протоколу й етикету вимагала від річпосполитських дипломатів відповідного вишколу, здатності забезпечувати виконання дипломатичних завдань за будь-яких обставин. Постійні нові вимоги, що ставилися в Бахчисараї, наприклад вимога перекладу всіх пропозицій і листів арабською мовою, сприяли вдосконаленню річпосполитської дипломатичної служби. В цілому ж слід відзначити, хоч складно і дуже тривало в часі, але своїх завдань на межі XVI–XVII ст. вона досягала, чим сприяла підвищенню міжнародного авторитету Польсько-Литовської держави.

Джерела та література

1. Баран О. Козаки в описах Пієтра Делла Валле з XVII ст. / О. Баран // Український історик. – 1980. – № 1–4. – С. 95–103.
2. Баран О. Шах Аббас Великий і запорожці / О. Баран // Український історик. – 1977. – № 1–2. – С. 50–54
3. Галустян Дж.О. Армяно-польские связи в XVI-XVII вв. /

Дж. О. Галустян // Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв. – М. : “Наука”, 1979. – С. 201–216.

4. Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Г. Іналджик. – К. : Критика, 1998. – 287 с.

5. Новосельский А.А. Борьба Московского государства с татарами в XVII веке / А. Новосельский. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1948. – 447 с.

6. Петросян Ю.А. Османская империя: могущество и гибель. Исторические очерки / Ю.А. Петросян. – М. : “Наука”, 1990. – 280 с.

7. Смирнов Н.А. Россия и Турция в XVI–XVII вв. / Н.А. Смирнов. – М. : Изд-во АН СССР, 1946. – Т. II. – 421 с.

8. Флоря Б.Н. Центральная, Восточная и Юго-Восточная Европа / Б.Н. Флоря // История Европы. – М. : “Наука”, 1993. – Т. 3: От средневековья к Новому времени (конец XV – первая половина XVII в.) – 656 с.

9. Юзефович Л. Русский посольский обычай. Обиход. Этикет. Церемониал / Л. Юзефович // Наука и жизнь. – 2008. – № 2.

10. Bazyłow L. Siedmiogród a Polska 1576–1613 / L. Bazyłow. – Warszawa: PWN, 1967. – 262 s.

11. Biblioteka Narodowa. – Dział rękopisów. – Sygn. 3086 : Księga poselstw Ławrina Piaseczyńskiego. – 163 k.

12. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. – Oddz. rękopisów. – Rkp. 1690 : Papiery rodzinne Oleszków. – 106 k.

13. Górka O. Dziejowa rzeczywistość a racja stanu Polski na południowym wschodzie / O. Górka // Polityka Narodów. – 1933. – Z.1–2. – S. 6–33.

14. Dubas-Urwanowicz E. Piaseczyński Ławryn (Wawrzyniec) / E. Dubas-Urwanowicz // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, 1980. – T. XXV/1. – S. 805–808.

15. Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI–XVIII stulecia / [opr. A. Przyboś i R. Żelewski]. – Kraków: Wyd. Literackie, 1959. – 321 s.

16. Konopczyński W. Dzieje Polski nowożytnej / W. Konopczyński. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1996. – 812 s.

17. Polska służba dyplomatyczna XVI – XVIII wieku [pod red. Z. Wójcika]. – Warszawa: PWN, 1982. – 475 s.

18. Pułaski K. Trzy poselstwa Ławryna Piaseczyńskiego do Kazi Gireja, hana Tatarów perekopskich (1601–1603) / K. Pułaski // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1911. – Rocznic 39. – S. 135–145, 244–256, 358–366, 467–480, 553–566, 645–660, 756–768, 845–864, 945–960.

19. Wisner H. Zygmunt III Waza / H. Wisner. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, 1991. – 264 s.

20. Wójcik Z. Historia Powszechna XVI–XVII wieku / Z. Wójcik. – Warszawa: PWN, 1996. – 609 s.